

Agnieszka BIEDRZYCKA
Instytut Historii PAN
Polski Słownik Biograficzny
Kraków

Edycje źródłowe listów z czasów Władysława IV (1632–1648) Wiek XIX i XX

W pierwszych dziesięcioleciach XIX w. korespondencja z czasów Władysława IV nie budziła szczególnego zainteresowania wydawców. Można wymienić jedynie pojedyncze listy, zamieszczone przede wszystkim w czasopismach („Athenaeum”, „Przyjaciół Ludu”, „Mrówka Poznańska”, „Pamiętnik Sandomierski”) lub w większych zbiorach źródeł, przy czym edycje te są przeważnie bardzo słabe i pełne błędów. Dopiero lata 40. XIX w. rozpoczynają okres stosunkowo intensywnej działalności edytorskiej, trwającej niemal do wybuchu I wojny światowej. Najwięcej wydawnictw ukazało się w pierwszej jego części, natomiast koniec XIX i początek XX w. przyniósł spadek liczby edycji. Już w r. 1900 Wiktor Czermak, odwołując się do wcześniejszego o dziesięć lat referatu Ludwika Kubali, wygłoszonego na II Zjeździe Historyków Polskich we Lwowie¹, stwierdzał: „Otóż nie przyniesie to żadnej ujmy znakomitemu referentowi, ale będzie stanowić dosyć niechlubne świadectwo dla naszej historyjografii, jeżeli powiem, że postulaty wskazane w referacie z przed lat dziesięciu w toku minionego dziesięciolecia w małej części tylko zostały spełnione”. Za szczególnie zaniedbane uznał edycje korespondencji, stwierdzając, iż poza wydawnictwami ukraińskiego Naukowego Towarzystwa im. T. Szewczenki „można wymienić tylko drobne, fragmentaryczne wydawnictwa pewnych innych zbiorów korespondencji czy relacji, tak mało w ogóle ważnych, że wylizywać ich tu nie warto”².

Najaktywniejszym spośród edytorów pierwszej części omawianego okresu był Ambroży Grabowski. Ukazujące się w latach 40. przygotowane przez niego zbiory źródeł (*Zróżdła do dziejów polskich, Ojczyście spominki, Starożytności historyczne polskie*) zawierały — obok korespondencji — materiał bardzo różnorodny; dopiero wydane w r. 1845 *Władysława IV. króla polskiego wielkiego xiążęcia litewskiego & listy i inne pisma urzędowe* przyniosły większy zespół listów. Edycja ta, nie pozbawiona usterek, wśród których można wymienić: nagminne tłumaczenie łacińskich wtrętów bez informowania o tym czytelnika, oparcie edycji wyłącznie na jednej kopii, niemal całkowity brak objaśnień, odznacza się jednak dużą wiernością w stosunku do wykorzystanej podstawy (rękopis Biblioteki Jagiellońskiej nr 94) i, obejmując 273 listy, jest jedną z najobszerniejszych edycji korespondencji z czasów Władysława IV. Znalazły się w niej pisma powstałe między 28 VIII 1634 a 4 XI 1636 r.; nadawcą wszystkich listów jest (formalnie) król, natomiast grono adresatów jest bardzo szerokie: znajdują się wśród nich senatorzy, urzędnicy państwowi i dostojnicy kościelni (Krzysztof Chodkiewicz, Jan Mi-

¹ L. Kubala, *O wydawnictwie źródeł historycznych XVII wieku*, w: *Pamiętnik Drugiego Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie*, t. 1, *Referaty*, Lwów 1890.

² W. Czermak, *Przegląd dziejów Polski. Wiek XVII, część druga (1632–1696)*, w: *Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie urządzonego przez Towarzystwo Historyczne Lwowskie w dniach 4, 5 i 6 czerwca 1900*, t. 1, *Referaty*, Kraków 1900, s. 1–2.

kołaj Daniłowicz, Kasper Denhoff, Aleksander Gosiewski, Stanisław Grochowski, Stefan Dobrogost Grzybowski, Adam Kalinowski, Marcin Kazanowski, Adam Kisiel, Stanisław Koniecpolski, Jan Lipski, Stanisław Lubomirski, Piotr Mohyła, Stanisław Niemira, Łukasz Opaliński, Jerzy Ossoliński, Stefan Pac, Paweł Piasecki, Aleksander Piaseczyński, Mikołaj Potocki, Maksymilian Przerembski, Stanisław Przyjemski, Krzysztof Radziwiłł, Jan Stanisław Sapieha, Mikołaj Sieniawski, Andrzej Szoldrski, Mikołaj Szyszkowski, Melchior Weiher, Jan Wężyk, Aleksander i Janusz Wiśniowieccy, Jan Zebrzydowski, Jakub Zadzik, Tomasz Zamoyski, Łukasz Żółkiewski), królewscy bracia (Jan Albert, Jan Kazimierz, Karol Ferdynand), szlachta, duchowni, dowódcy wojskowi i mieszczanie (Andrzej Broniewski, Jan Działyński, Jakub Jacobson van Embden, Krzysztof Halicki, Szymon Kołucki, Kossakowski, Rafał Leszczyński, Jakub Karol Madaliński, Makowski, Jan Dionizy Moszyński, Reinhold Rosen, Mikołaj Stogniew, Anzelm Truchses, Wojciech Tytlewski, Konstanty Wołek), ciała zbiorowe (biskupi, deputaci kwarciarni, dominikanie krakowscy, duchowni, kapituła krakowska, kijowianie, komisarze: do odbierania cerkwi, do spraw i aparatów wojennych w Prusach, do traktatów ze Szwedami, do zapłaty wojskowej, okrętowi, smoleńscy, lisowczycy, „panowie okoliczni Pucka”, posłowie moskiewscy, posłowie na sejmiki, przełożeni poboru ceł w Fordonie, rajcy krakowscy i lwowscy, rewizorzy malborscy, rycerstwo smoleńskie, senatorzy duchowni, starostowie ukraiński, trybunałści) oraz odbiorcy anonimowi (budowniczy NN, urodzony NN).

Edycje listów znalazły się również wśród materiałów zamieszczonych w *Dyaryuszu wojny moskiewskiej 1633 roku* (23 listy z lat 1633–1634, związane tematycznie z wojną smoleńską), *Dyaryuszu Stanisława Oświęcimsa* (20 listów z lat 1643–1646, dotyczących przede wszystkim polityki zagranicznej Rzeczypospolitej na południowym wschodzie), *Dyaryuszu Szymona Okolskiego z czasów powstań kozackich z drugiej połowy lat 30. XVII w.* (12 listów), *Pomnikach dziejów Polski wieku XVII* (21 listów z lat 1639–1641) i *Pamiętnikach o Koniecpolskich* (9 listów). Pojedyncze listy pojawiają się również w innych zbiorach lub czasopismach, których tytuły nie zawsze wskazują na cenną niejednokrotnie zawartość („Warta”, „Dodatek Miesięczny do Czasu”, „Biblioteka Warszawska”, „Rozmaitości”, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, „Tygodnik Literacki”). Częstą praktyką było dołączanie edycji listów do prac monograficznych, które obecnie w większości pozostają jedynie zabytkami historiografii; natomiast dodane do nich aneksy źródłowe, mimo wszelkich niedoskonałości, nie tylko nie straciły na wartości, ale wobec strat, poniesionych w czasie kolejnych wojen, często dają badaczom jedyną możliwość zapoznania się z zawartością unicestwionych zbiorów. Wśród najważniejszych wydawnictw tego typu należy wymienić Edwarda Kotłubaja *Życie Janusza Radziwiłła*, zawierające 92 listy J. Radziwiłła z okresu 1633–1646 (uwzględniając tylko korespondencję z okresu panowania Władysława IV), skierowane do Krzysztofa i Bogusława Radziwiłłów, Mikołaja i Janusza Kiszaków, Bazylego Lupula oraz Piotra Kochlewskiego. Większe dodatki źródłowe zostały również dołączone do pracy Franciszka Bohomolca *Życie Jerzego Ossolińskiego...* (25 listów z okresu od lipca do listopada 1636 r., związanych z poselstwem na sejm Rzeszy; listy te zostały powtórnie wydane przez Aleksandra Hirschberga jako *Dyaryusz legacyi Jerzego Ossolińskiego*), Ewerharda Wassenberga *Więzienie we Francji Jana Kazimierza...* (23 listy z lat 1638–1640), Kazimierza Pułaskiego *Pierwsze lata publicznego zawodu Adama Kisiela...* (13 listów, 1633–1634), Kazimierza Waliszewskiego *Polsko-francuskie stosunki w XVII wieku...* (13 listów, 1639–1646) oraz Karola Szajnochy *Dwa lata dziejów naszych* (10 listów). Bogaty zbiór listów Kazimierza Sarbiewskiego i Macieja Łubieńskiego (83 listy z lat 1633–1639) został dołączony do zbioru poezji Sarbiewskiego w przekładzie Władysława Syrokomli; wartość edycji podważa jednak słabe tłumaczenie i błędna datacja znacznej części korespondencji.

Spośród zbiorów wydanych w omawianym okresie poza granicami dawnego państwa polskiego na wymienienie zasługują *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae* Augusta Theinera. W trzecim tomie zamieścił on 88 listów z okresu 1632–1647, wśród których znalazła się korespondencja papieży Urbana VIII i Innocentego X z Władysławem IV, jego braćmi oraz grupą urzędników państwowych (Adam Kisiel, Jerzy Ossoliński, Władysław Dominik Ostrogski–Zasławski, Aleksander Słuska) i duchownych (Maciej Łubieński, Piotr Mohyła, Józefat Welamin Rudzki, Jan Wężyk), a także pojedyncze listy do kardynałów.

Poziom poszczególnych edycji tego okresu jest bardzo różny; obok nielicznych wydawnictw, spełniających w zasadzie wymagania stawiane edycjom źródeł nowożytnych (jak *Diariusz Oświęcimski* Wiktora Czermaka), większość stanowią dzieła, zmuszające czytelnika do wyjątkowej ostrożności. Jako najbardziej powszechne grzechy edytorskie można wymienić: niestaranne i niekolacjonowane odpisy, brak rozróżnienia między tekstem źródła a komentarzem wydawcy, bardzo swobodne tłumaczenia, skróty i ingerencje w tekst. Do stałego zwyczaju należało ignorowanie lub niedokładne oznaczanie podstawy wydania oraz miejsca pochodzenia tekstów, zaś określenia typu „zbiory prywatne”, „ze starych rękopisów” czy wręcz „z rękopisów pozostających w posiadaniu autora” nie należą do rzadkości. Zasadą pozostawało korzystanie z jednej, nie zawsze najlepszej kopii, zaś podstawowym (a czasem jedynym) kryterium — łatwość dostępu do niej, co decydowało również o przypadkowym doborze materiałów. Wyjątkowo jedynie trafia się jakikolwiek aparat krytyczny i komentarze, do rzadko spotykanych zjawisk należą indeksy. Chociaż jednak można mieć wiele zastrzeżeń w stosunku do niekrytycznych wydań czy przypadkowości w doborze materiałów, nie należy zapominać, że dzięki nim ocalało wiele tekstów, które w innym wypadku należałoby uznać za bezpowrotnie stracone, „jeśli zważymy, iż *treuga dei* schyłku XIX w. skończyła się w ogniu działań pierwszej wojny światowej, przynoszącej nieodwracalne straty w materiałach, szczególnie jeśli chodzi o rękopisy. Do dziś nie możemy odżałować, iż nie wydano, choćby niepoprawnie, szeregu tekstów, które obecnie należą już do legendy”³.

Pod koniec omawianego okresu zaczęły pojawiać się wypowiedzi teoretyczne, których autorzy stawiali sobie za cel ustanowienie powszechnie przyjętych zasad rządzących działalnością edytorską. Nie doprowadziły one do wypracowania powszechnie przyjętej instrukcji, ale zapoczątkowana dyskusja wprowadziła ożywienie w tej słabo dotąd rozwiniętej dziedzinie nauki historycznej⁴.

Okres międzywojenny nie przyniósł szczególnego postępu w teorii edytorstwa i praktyce wydawniczej. Największym zbiorem, wydanym zresztą poza granicami kraju, była przygotowana przez Franciszka Pułaskiego i Władysława Tomkiewicza w 1937 r. w Paryżu *La Mission de Claude de Mesmes comte d'Avaux Ambassadeur Extraordinaire en Pologne 1634–1636*. Praca ta, zawierająca m.in. 76 listów, które można określić jako „polskie”, dotyczących misji mediacyjnej francuskiego dyplomaty, do tego stopnia obfituje w błędy, iż w zasadzie nie weszła do obiegu naukowego. Poza tym poprzestawano na pracach o charakterze przyczynkarskim, zawierających przeciętnie po kilka listów (jak np. rozrzucone w czasopiśmie edycje pism wydanych przez: Stanisława Kota w „Reformacji w Polsce”, Władysława Tomkiewicza w „Przeglądzie Historyczno–Wojskowym”, Stanisława Bodniaka i Władysława Czaplińskiego w „Roczniku Gdańskim”, Edwarda Kosibowicza w „Przeglądzie Powszechnym” lub Łukasza Kurdybachę w „Minerwie Polskiej”). Mimo podjętej dyskusji nie zdołano również rozwinąć teorii edytorstwa, poprzestając na wskazywaniu potrzeb w tej dziedzinie⁵. Pewnego podsumowania, obejmującego część omawianego okresu, dokonał w 1930 r. Franciszek Bujak, którego stwierdzenie w odniesieniu do edycji korespondencji z czasów Władysława IV można rozciągnąć na cały okres międzywojenny: „Z zestawienia mojego — — wynika, 1) że praca wydawnicza była w ciągu pierwszych 30–tu lat naszego wieku mniej intensywna, niż w ciągu ostatnich lat 30–tu XIX wieku, 2) że do zmniejszenia tej intensywności przyczynił się wybuch wojny i przewrót stosunków wewnętrznych przez wojnę spowodowany, 3) że planowość pracy wydawniczej była niegdyś większa niż w ostatnich czasach, kiedy daje się zauważyć opóźnianie a nawet zarzucanie planów wy-

³ E. Barwiński, *Potrzeby naukowe w zakresie wydawnictw źródłowych do dziejów Polski. II. Okres 1572–1648*, w: Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój, 2, 1919, s. 212.

⁴ Zob. np. A. Kalina, *Jakich zasad trzymać się należy w transkrypcji rękopiśmiennych i drukowanych zabytków polskich od najdawniejszych czasów do XVII wieku?*, w: *Pamiętnik Zjazdu historyczno–literackiego im. Jana Kochanowskiego*, Kraków 1886, s. 42–46; L. Kubala, *O wydawnictwie źródeł*, i dyskusja w związku z referatem w: *Pamiętnik*, t. 2, *Obrady i uchwały*, Lwów 1891, s. 56–67; W. Zakrzewski, *Jak należałoby wydawać zbiory listów i aktów historycznych z wieku 16go lub późniejszych*, RAU whf, seria I, 1877, t. 7, dodatek, s. I–XXX.

⁵ E. Barwiński, *Potrzeby naukowe*, s. 206–217; J. Siemieński, *Podstawa źródłowa naszej historiografii*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r. Referaty*, Lwów 1930, s. 278–287. Spośród prac teoretycznych i propozycji instrukcji należy wymienić przede wszystkim prace J. Siemieńskiego: *Wniosek w sprawie ustalenia symboliki wydawniczej*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu*, s. 1–6; *Les symboles graphiques dans les éditions critiques des textes. Projet d'unification*, Varsovie 1927; *Symbolika wydawnicza. Projekt ujednostajnienia*, Warszawa 1927.

dawnicznych”⁶. Zaniedbania okresu międzywojennego są tym bardziej bolesne, że II wojna światowa zubożyła polskie zasoby rękopiśmienne w stopniu nieporównywalnie bardziej dotkliwym niż pierwsza, szczególnie w sytuacji, gdy znaczna część bezpowrotnie zaginionych materiałów (zwłaszcza świeżo odzyskanych na mocy traktatu ryskiego), nie została dostatecznie spenetrowana przez historyków.

Okres po zakończeniu II wojny w niewielkim stopniu doprowadził do poprawy sytuacji. Co najmniej do połowy lat 50. atmosfera polityczna w kraju nie sprzyjała edycji korespondencji. W 1950 r. Kazimierz Lepszy, starając się uratować przed likwidacją choćby rozpoczęte już serie wydawnicze, musiał jednak stwierdzić, że wśród dotychczasowych wydawnictw „przeważają długie szeregi korespondencji Zebrzydowskich, Hozjusów, Rozrażewskich czy Żółkiewskich, korespondencji o treści polityczno-kulturalnej, skądinąd bardzo ważnej i potrzebnej, ale wyrażającej personalistyczne tendencje historiografii i spychające na plan drugi takie źródła, jak diariusze sejmowe, akta sejmikowe, zbiory praw i materiały oświetlające stosunki międzynarodowe”. W konsekwencji postulował, że „Z działu korespondencji i pamiętników wybrać można tylko najistotniejsze i to już rozpoczęte”⁷. W późniejszym okresie nacisk zewnętrzny nie był tak silnie odczuwany, jednak w niewielkim stopniu wpłynęło to na sytuację edytorstwa, traktowanego nie jako odrębna dziedzina nauki, a jedynie praktyczna umiejętność, stanowiąca podrzędny i niedoceniany stopień wtajemniczenia w naukę historyczną. Takie podejście do działalności wydawniczej utrzymało się przez następne dziesięciolecia i dopiero w ostatnich latach można mówić o pewnej zmianie i docenieniu sztuki edytorskiej, co jednak nie znajduje bezpośredniego przełożenia na działalność wydawniczą.

Spośród przygotowanych w okresie powojennym edycji wyróżnić trzeba cztery większe zbiory: *Akta do dziejów Polski na morzu*, wydane przez Władysława Czaplińskiego (279 listów); *Jasia Ługowskiego podróże do szkół w cudzych krajach* w opracowaniu Krystyny Muszyńskiej (177); *Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza 1641–1653*, przygotowane przez Romana Pollaka (120); *Korespondencja Macieja Kazimierza Sarbiewskiego ze Stanisławem Łubieńskim* w edycji Jerzego Starawskiego (90).

Pozostałe wydawnictwa zawierają znacznie skromniejszą liczbę korespondencji. 10 listów wydała w pracy *Listy staropolskie z epoki Wazów* Hanna Malewska; jest to wydawnictwo o charakterze popularnym, reedycja korespondencji znanej z wcześniejszych wydań (co nie umniejsza jego wartości, zwłaszcza w połączeniu z doskonałym literacko komentarzem autorki). Kilkadziesiąt listów zawdzięcza swoją edycję dołączeniu ich do wydawnictw, zawierających również inne rodzaje źródeł: przykładowo 8 listów ariańskich wydali Juliusz Domański i Lech Szczucki w *Miscellaneach ariana*, 7 listów zamieścił w *Wielkiej legacji Wojciecha Miaskowskiego do Turcji...* Adam Przyboś, kolejne 4 — w przygotowanej wraz z Romanem Żelewskim pracy *Dyplomaci w dawnych czasach*; 3 listy wydał Henryk Lesiński w *Relacji posła księcia Bogusława XIV...*, po 2 listy — Eugeniusz Słuszkiewicz (*Trzy dokumenty ormiańskie z w. XVII*) i Adam Walaszek (*Trzy relacje z polskich podróży na Wschód*), 1 list znalazł się wśród wydanych przez Zbigniewa Wójcika i Jerzego Senkowskiego *Aktów Komisji Starostwa Puckiego 1635 r.*

Ostatnie dziesięciolecie XX w., mimo wielokrotnie podkreślanego znaczenia wydawnictw źródłowych w pracy historyka⁸, przyniosło niemal całkowitą rezygnację z działalności edytorskiej w omawianym zakresie. Spośród prac najnowszych należy wskazać 9 listów zakonnic wydanych przez Małgorzatę Borkowską, 7 listów z piątego tomu *Dziennika* Jana Wielewickiego, 5 listów Samuela Sokolińskiego z oblężonego Smoleńska i 1 list w zbiorze materiałów z pierwszych lat powstania Bohdana Chmielnickiego, wydanych przez Mirosława Nagielskiego, 2 listy związane z królową Anną Wazówną przygotowane przez Jadwigę Wronicz oraz 1 list, zamieszczony w zbiorze *Ludzie i zdarzenia w barokowym Zamościu* Haliny Wiśniewskiej. Obserwowane w ciągu ostatniego ćwierćwiecza

⁶ F. Bujak, *Bilans wydawniczy polskiej historii za ostatnie lat 30 (1900–1930)*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, t. 2, Protokoły, Lwów 1931, s. 125–126.

⁷ K. Lepszy, *Projekt planu badań w zakresie problematyki historycznych wydawnictw źródłowych*, *Kwart. Hist.* 58, 1950–1951, s. 369, 371.

⁸ Spośród nowych postulatów wydawniczych zob. np. P. Dymmel, *Edytorstwo historyczne — stan i potrzeby*, w: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 1, cz. 2, Toruń 1995, s. 259–271.

rosnące zainteresowanie korespondencją szesnastowieczną⁹ nie zostało niestety rozszerzone na wiek następny.

Spośród zbiorów wydawanych w okresie powojennym poza granicami Polski do najważniejszych należy zaliczyć edycje przygotowane w Rzymie w ramach serii *Elementa ad fontium editiones*; listy polskie z okresu 1632–1648 znajdują się w tomach: XIV, XX, XXI, XXIII i XXXIII (łącznie niemal 150 listów)¹⁰. Stosowana w tym przypadku metoda wydawnicza może budzić wątpliwości ze względu na niemal całkowite usunięcie aparatu krytycznego, z pewnością jednak dzięki *Elementom* udostępniono badaczom cenny materiał z archiwów zagranicznych.

Do osiągnięć okresu powojennego należy natomiast zaliczyć opracowanie instrukcji wydawniczej¹¹, traktowanej wprawdzie przez autora, Kazimierza Lepszego, jedynie jako propozycja, ale faktycznie powszechnie — często z pewnymi modyfikacjami — wykorzystywanej przez wydawców. Pojawił się również szereg prac teoretycznych, związanych zarówno z edycjami źródeł historycznych, jak i utworów literackich, zawierających szereg informacji i wskazówek ważnych dla edytorów źródeł¹².

⁹ Pomijając liczne wydawnictwa starsze, również w ostatnich latach korespondencja szesnastowieczna stanowi przedmiot dużego zainteresowania; zob. *Z dziejów staropolskiej epistolografii*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 33, 1988, s. 63–251. Spośród zamieszczonych tam prac jedynie artykuł L. Szczuckiego o inwentaryzacji korespondencji staropolskiej dotyczy również XVII wieku. Spośród edycji korespondencji szesnastowiecznej w ciągu ostatnich lat ukazały się m.in.: *Z dworu Stanisława Hozjusza. Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera 1568–1582*, wyd. J. A. Kalinowska, Olsztyn 1992; *Listy Mikołaja Taurellusa (1547–1606). Czasy — ludzie — obyczaje*, wyd. S. Folaron, Częstochowa 1993; *Lettere inedite (1554–1556) di Bona Sforza, regina di Polonia, al suo agente italiano Pompeo Lanza*, wyd. K. Żaboklicki, Varsavia–Roma 1998; *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, wyd. I. Kaniewska, Kraków 1998; *Listy polskie XVI wieku*, red. K. Rymut, t. 1, *Listy z lat 1525–1548 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, Kraków 1998, t. 2, *Listy z lat 1548–1550 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, Kraków 2001 — edycja, stanowiąca początek serii obejmującej wszystkie listy polskie XVI wieku.

¹⁰ Nie zajmując się tu wydawnictwami niepolскими, toteż jedynie tytułem uzupełnienia można wspomnieć o kilku bardziej istotnych. Wiele listów polskich znalazło się w rzymskich wydawnictwach bazylikańskich: *Epistolae metropolitae kioviensis catholice Raphaelis Korsak, Antonii Stelava, Gabrielis Kolenda (1637–1674)*, ed. A. G. Welykyj, Romae 1956; *Documenta pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*, vol. 1, 1075–1700, ed. A. G. Welykyj, Romae 1953; *Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarussiae*, vol. 1, 1601–1730, ed. A. G. Welykyj, Romae 1979; *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*, vol. 1, 1600–1640, ed. A. G. Welykyj, Romae 1972; vol. 2, 1641–1664, Romae 1973; *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes*, vol. 1: 1622–1670; *Monumenta Ucrainae historica*, vol. 2: 1624–1648; *Monumenta Ucrainae historica*, vol. 9–10: 1075–1632, vol. 11: 1633–1659 — łącznie w wymienionych tomach znalazło się ponad 400 listów, których nadawcami lub adresatami byli obywatele Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Należy jednak pamiętać, że wydawcy często kilkakrotnie powielali te same listy w różnych tomach, toteż w rzeczywistości wydano ich znacznie mniej, niż wynika z sumowania zawartości poszczególnych zbiorów. Znacznie skromniej przedstawiają się wydawane w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku zbiory źródeł z archiwów i bibliotek rosyjskich, w tym również tych położonych na ziemiach zabranych. Dla omawianego okresu stosunkowo najbardziej interesująca pozostaje zawartość 7, 9, 10 i 11 tomu wydawnictwa *Археологический сборник документов относящихся к истории северозападной Руси*, wydawanego przez kilkadziesiąt lat w Wilnie, w których znalazło się łącznie 15 listów dotyczących ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz *Памятники, изданные Временною Комиссією для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном подольском и вольнском Генерал-Губернаторе*, t. 1, oddział 3, Kijów 1848; pojedyncze listy polskie można znaleźć również w innych wydawnictwach rosyjskich oraz rumuńskich, czeskich, ukraińskich (m.in.: *Historica Russiae monumenta*, wyd. A. J. Turgenew, t. 2, Petropoli 1842; *Supplementum*, Petropoli 1848; Corfus I., *Documente privitoare la istoria României culesse din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București 1983; *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, vol. X, *Acte și scrisori (1637–1660)*, ed. A. Veress, București 1938; *Jana Amosa Komenskeho korrespondence*, opr. A. Patera, „Rozprawy Česke Akademie Čiřare Frantiřka Josefa pro Vedy, Slovesnost a Umeni”, triada III (filologiczna), R. 1 (1891–1892), Praha 1892, s. 161–460 i in.). Pojedyncze egzemplarze korespondencji znajdują się w edycjach rozrzuconych w czasopiśmie, jak np. trzy listy z korespondencji między J. Ossolińskim i kardynałem Mazarinem przygotowane przez H. Choyko-Boutienne (*Correspondance du cardinal Mazarin et du chancelier de Pologne Ossolinski*, „Antemurale”, t. 17, 1974, s. 9–25), dwa listy I. Karaimowicza z 1638 r. (wyd. I. Крипякевич, *До характеристики Ілїи Караїмовича*, „Записки наукового товариства імені Шевченка”, 122, 1915, s. 34–6), pismo arikańskiej szlachty do Krzysztofa Radziwiłła (Липинський В., *Арианський соймик в Киселині на Волині*, tamże, 96, 1910, s. 44–5).

¹¹ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953. „Konkurencyjna” instrukcja wydawnicza dla nowożytnych źródeł dziejowych. Projekt przyjęty przez Komisję Historyczną Towarzystwa Naukowego Warszawskiego oraz przez warszawskie grono członków Komisji Historycznej PAU, opr. J. Glinka, Warszawa 1949, nie zyskała większego uznania edytorów źródeł.

¹² Zob. np.: M. Friedberg, *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych. Metoda i technika pracy edytorskiej*, Warszawa 1963; K. Górski, *Sztuka edytorska. Zarys teorii*, Warszawa 1956; tenże, *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*, Warszawa 1975; *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Materiały dyskusyjne*, w: *Z badań nad literaturą staropolską*, Wrocław 1952,

W całym dorobku polskiego edytorstwa historycznego ostatnich dwu stuleci widać niewielkie zainteresowanie badaczy edycją korespondencji z okresu panowania Władysława IV. Zespół poważniejszych przedsięwzięć obejmuje zaledwie kilkanaście pozycji; dzieje się tak mimo powszechnego uznania istotnej roli korespondencji jako jednego z podstawowych rodzajów źródeł i równie powszechnie głoszonej potrzeby szerszej działalności wydawniczej w tym zakresie. Zamieszczone w aneksie wydawnictwa źródłowe obejmują łącznie niespełna 1400 listów, wydanych w okresie niemal 200 lat¹³.

Aneks

Bibliografia edycji listów z okresu panowania Władysława IV (XIX–XX w.).

1. *Akta do dziejów Polski na morzu*, wyd. W. Czapliński, t. 7: 1632–1648, cz. I, Gdańsk 1951; cz. II A, Gdańsk 1959.
2. *Archiwum domu Radziwiłłów (Listy ks. M. K. Radziwiłła Sierotki — Jana Zamoyskiego — Lwa Sapiehy)*, w: *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 8, Kraków 1885.
3. Barącz S., *Wolne miasto handlowe Brody*, Lwów 1865.
4. Barycz H., *Dokumenty i fakty z dziejów reformacji. V. Ostatnia dysputacja braci polskich w Lublinie*, „Reformacja w Polsce”, 12, 1953/55, s. 240–245.
5. Bilikiewicz T., *Jan Jonston (1603–1675). Życie i działalność lekarska*, Warszawa 1931.
6. Bobrowicz J. N., *Życie Lwa Sapiehy, kanclerza wielkiego, potem wojewody i hetmana buławy W. W. Ks. L...*, Lipsk 1837.
7. Bodniak S., *Król Władysław IV a Władysławowo i Kazimierzowo*, „Rocznik Gdański”, 12, 1938, s. 207–208.
8. Bodniak S., *List Polaka z Goa o Indiach z roku 1634*, „Rocznik Gdański”, 12, 1938, s. 203–206.
9. Bohomolec F., *Życie Jerzego Ossolińskiego kanclerza wielkiego koronnego, lubelskiego, lubomskiego, lubaczowskiego, bogusławskiego, brodnickiego, ryckiego, derpckiego, adzielskiego, stanisławowskiego i bydgoskiego starosty*, t. 2, Kraków 1860.
10. Borkowska M., *Problemy siedemnastowiecznych fundacji benedyktynek na Litwie w świetle korespondencji. Wybór listów*, „Nasza Przeszłość”, 80, 1993, s. 265–307.
11. Brożek J., *Wybór pism*, t. 1, opr. H. Barycz, Warszawa 1956.
12. *Copia listu K. J. M. Władysława do p. podkanclerzego Koronne: królewicza Je Mci Cazimirza, że do Zakonu OO. Jezuitów wstępuje*, „Pamiętnik Sandomierski”, 2, 1830, poszyt VIII, s. 553–557.
13. Czapliński W., *Władysław Konstancy Wituski żołnierz kolonialny w XVII wieku*, „Rocznik Gdański”, 11, 1937, s. 174–176.
14. Czermak W., *Plany wojny tureckiej Władysława IV*, Kraków 1895.
15. Danysz A., *Nieznany list Jana Amosa Komeńskiego*, „Muzeum”, 26, 1910, s. 24–28.
16. Domański J., Szczucki L., *Miscellanea arianica*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, t. 6, 1960, s. 199–288.
17. *Dyaryusz legacyi do Turek Wojciecha Miastowskiego, podkomorzego lwowskiego*, „Warta”, 1884, nr 507, s. 1772–1773.
18. *Dyaryusz legacyi Jerzego Ossolińskiego posła polskiego na sejm Rzeszy Niemieckiej w Ratyzbonie w r. 1636*, wyd. A. Hirschberg, w: *Biblioteka Ossolińskich. Zbiór materyałów do historii polskiej*, z. 4, Lwów 1877.

s. 54–98; *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław 1955; B. Kürbisówna, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie metodyki wydawania źródeł historycznych*, St. Źródł., 1, 1957, s. 53–87; F. Mincer, *Wybrane zagadnienia wydawnicze. Edytorstwo naukowe i ruch wydawniczy*, Bydgoszcz 1985, s. 68–118; szerzej zob.: P. Dymmel, *Bibliografia edytorstwa źródeł historycznych w Polsce. Historia — krytyka tekstu — metodyka i technika wydawnicza*, Lublin 2001.

¹³ W połączeniu z edycjami niepolskimi (przyp. 10) — ponad 2000 listów.

¹⁴ Wykaz ten zapewne nie jest w pełni kompletny, jednak pominięte wydawnictwa obejmują prawdopodobnie pojedyncze listy i nie zmieniają ogólnego obrazu edycji korespondencji z lat 1632–1648.

19. *Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI–XVIII stulecia*, opr. A. Przyboś, R. Żelewski, Kraków 1959.
20. *Elementa ad fontium editiones*, vol. XIV, *Collectanea e rebus Polonicis Archivi Orsini in Archivio Capitolino Romae*, I pars, ed. W. Wyhowska de Andreis, Romae 1965.
21. *Elementa ad fontium editiones*, vol. XX, *Res polonicae ex archivo Regni Daniae*, II pars, ed. C. Lanckorońska, G. S. Jensen, Romae 1969.
22. *Elementa ad fontium editiones*, vol. XXI, *Documenta polonica ex Archivio Generali Hispaniae in Simancas*, VII pars, ed. V. Meysztowicz, Romae 1970.
23. *Elementa ad fontium editiones*, vol. XXIII, A. *Documenta polonica ex Archivio Parmensi*, II pars, ed. V. Meysztowicz, W. Wyhowska de Andreis, Romae 1970.
24. Fabiani–Madejska I., *Kilka dat z życia Hondiusza*, „Rocznik Gdański”, 13, 1954, s. 133–138.
25. Feldmanowski H., *Władysława IV stosunki literackie i naukowe z Włochami*, „Biblioteka Ossolińskich”, poczet nowy, t. 11, 1868, s. 144–172.
26. Gołębiowski S., *Pamiętnik o Tomaszu Zamoyskim, kanclerzu w. kor.*, „Biblioteka Warszawska”, 1853, 4, s. 197–229, 397–432.
27. Górski K., *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1893.
28. Heck K., *Listy Szymona Szymonowicza i Józefa Bartłomieja Zimorowicza*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 12, 1884, z. 1, s. 72–85.
29. Heck K., *Materyały do biografii Józefa Bartłomieja Zimorowicza (Ozimka)*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, 8, Kraków 1895, s. 169–170.
30. *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza z dawnego rękopisma będącego własnością Ludwika hr. Morsztyna wydana*, Kraków 1864.
31. *Jasia Eugowskiego podróże do szkół w cudzych krajach 1639–1643*, opr. K. Muszyńska, Warszawa 1974.
32. Kalicki B., *Przyczynek do historii dziejopisarstwa polskiego w XVII w. Korespondencja biskupa Macieja Łubieńskiego i hetmana Stan. Koniecpolskiego z powodu wydania pism biskupa Stanisława Łubieńskiego*, w: RAU whf, t. 1, Kraków 1874; nadbitka Kraków 1873.
33. Kalicki B., *Władysław IV królem kmieci*, w: tegoż, *Zarysy historyczne*, Lwów 1869.
34. Kalinka W., *Wiadomość o materyałach do historii polskiej, znajdujących się w cesarskiej bibliotece manuskryptów w Paryżu*, „Biblioteka Warszawska”, 1853, 3, s. 449–450.
35. Kognowicki K., *Żywot Lwa Sapiehy*, wyd. K. J. Turowski, Sanok 1855.
36. *Korespondencja Macieja Kazimierza Sarbiewskiego ze Stanisławem Łubieńskim*, opr. J. Starnawski, Warszawa 1986.
37. Kosibowicz E., *Zapomniany misjonarz polski*, „Przegląd Powszechny”, 46, 1929, t. 181, s. 148–172.
38. Kot S., *Jerzy Niemirycz. W 300–lecie Ugody Hadziackiej*, Paryż 1960.
39. Kot S., *Korespondencja H. Grotiusa i G. J. Vossiusa z Słupeckimi*, „Reformacja w Polsce”, 4, 1926, nr 13–16, s. 198–206.
40. Kot S., *Przyczynek do stosunków Hugona Grotiusa z Polakami*, „Reformacja w Polsce”, 5, 1928, nr 17–18, s. 155–156.
41. Kotłubaj E., *Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski*, „Czas. Dodatek miesięczny”, R. 3, 1858, t. 12, s. 91–160.
42. Kotłubaj E., *Życie Janusza Radziwiłła*, Wilno i Witebsk 1859.
43. Kraushar A., *Dzieje Krzysztofa z Arciszewa Arciszewskiego admirała i wodza Holendrów w Brazylii, starszego nad armatą koronną za Władysława IV i Jana Kazimierza. 1592–1656*, t. 2, Petersburg 1893.
44. Kraushar A., *Samozwaniec Jan Faustyn Łuba. Kartka z dziejów panowania Władysława IV (1643–1646)*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 20, 1892, s. 211–219, 303–311; Warszawa 1892.
45. *Księcia Krzysztofa Radziwiłła hetmana polnego Wielkiego Księstwa Litewskiego sprawy wojenne i polityczne 1621–1632*, Paryż 1859.

46. Kubala L., *Jerzy Ossoliński*, Warszawa 1924.
47. Kubala L., *Królewicz Jan Kazimierz*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 4, 1876, s. 865–887.
48. Kurdybacha Ł., *Wychowanie Aleksandra i Jerzego Lubomirskich*, „Minerwa Polska”, 2, 1929, nr 1/4, s. 139–156.
49. *La Mission de Claude de Mesmes comte d’Avaux Ambassadeur Extraordinaire en Pologne 1634–1636*, pub. F. Pulaski, Ladislaus Tomkiewicz, Paris 1937.
50. Lachowicz S. A., *Materiały historyczne spisane z autentyków Biblioteki Cesarskiej w Petersburgu*, „Athenaeum”, oddział II, 1842, z. 5, s. 24–54.
51. Lipiński W., *Stanisław Michał Krzyczewski*, Kraków 1912.
52. *List Jana Kazimierza królewicza polskiego*, wyd. A. Przedziecki, „Athenaeum”, oddział II, 1842, z. 1, s. 42–43.
53. *List JMP Krzysztofa Arciszowskiego do KJM z Amsterdamu pisany d. 1. Spbris*, „Mrówka Poznańska”, 1821, nr 5, s. 105–107.
54. *List króla Władysława IV do Stanisława Lubomirskiego hrabi na Wiśniczu, wojewody krakowskiego, pisany w przedmiocie ustanowienia towarzystwa rycerskiego pod imieniem Bogarodzicy*, „Tygodnik Literacki”, 5, 1842, nr 36, s. 285–286.
55. *List M. K. Sarbiewskiego do Kazimierza Leona Sapiehy pisarza W. Ks. L.*, „Biblioteka Warszawska”, 1859, 4, s. 233–234.
56. *Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza 1641–1653*, red. R. Pollak, Wrocław 1957.
57. *Listy Władysława IV do Krzysztofa Radziwiłła hetmana polnego W. X. Litewskiego pisane 1612–1632 roku z autografów Biblioteki Cesarskiej w Petersburgu*, wyd. A. Muchliński, Kraków 1867.
58. *Ludzie i zdarzenia w barokowym Zamościu*, opr. H. Wiśniewska, Lublin 1996.
59. Maciejowski W., *Piśmiennictwo polskie*, Warszawa 1852.
60. Malewska H., *Listy staropolskie z epoki Wazów*, Warszawa 1959.
61. *Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*, zeb. T. Wierzbowski, t. 2, Warszawa 1904.
62. Nagielski M., *Szyfrowane depeze Samuela Stanisława Sokolińskiego ze Smoleńska z 1633 r.*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 11, 2000, s. 287–304.
63. Ogonowski Z., *List A. Wiszowatego do Samuela Sorbiere’a*, w: *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, z. 3, 1955, s. 373–380.
64. *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. Diaryusze, Relacye, Pamiętniki i.t.p., służyć mogące do objaśnienia dziejów krajowych: tudzież Listy historyczne do panowania królów Jana Kazimierza i Michała Korybuta oraz Listy Jana Sobieskiego marszałka i hetmana wielkiego koronnego*, opr. A. Grabowski, t. 1, Kraków 1845.
65. Okolski S., *Dyaryusz transakcyi wojennej między wojskiem koronnem i zaporoskiem, w r. 1637, miesiąca grudnia, przez Jaśnie Wielmożnego JMP. Mikołaja z Potoka Potockiego, wojewodę bractawskiego, hetmana polnego koronnego, generała podolskiego, kamienieckiego, latyczowskiego, niżńskiego etc. starostę, szczęśliwie zaczętej i skończonej*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858.
66. Okolski S., *Kontynuacya Dyaryusza wojennego, czułością Jaśnie Wielmożnych Ich–Mciów Panów Hetmanów Koronnych, ochotą cnego rycerstwa polskiego, nad zawziętymi w uporze krzywoprzysięgłych i swowolnych Kozakami, w roku 1638 odprawiona*, wyd. J. K. Turowski, Kraków 1858.
67. Ossoliński J. M., *Wiadomości historyczno–krytyczne do dziejów literatury polskiej, także postronnych, którzy w Polsce albo o Polsce pisali, oraz o ich dziełach; z roztrząśnieniem wzrostu i różnej kolei ogólnego oświecenia, jako też szczególnych nauk w narodzie polskim*, t. 1, Kraków 1819.
68. *Pamiętniki o Koniecpolskich*, „Przyjaciół Ludu”, 8, 1842, t. 2, nr 44, s. 346.
69. *Pamiętniki o Koniecpolskich. Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku*, wyd. S. Przyłęcki, Lwów 1842.
70. Podhorodecki L., *Stanisław Koniecpolski ok. 1592–1646*, Warszawa 1978.
71. *Poezye księdza Macieja Kazimierza Sarbiewskiego*, przekł. W. Syrokomla, w: *Przekłady poetów polsko–łacińskich epoki Zygmuntowskiej*, t. 6, Wilno 1852.

72. *Pomniki dziejów Polski wieku siedemnastego*, wyd. A. Podgórski, t. 1, Wrocław 1840.
73. *Portfolio królowej Marii Ludwiki czyli zbiór listów, aktów urzędowych i innych dokumentów, ściągających się do pobytu tej monarchini w Polsce*, wyd. E. Raczyński, t. 1, Poznań 1844.
74. *Poselstwo hrabiego d'Avaux do Polski. 1635*, w: *Skarbiec historii polskiej*, zebr. K. Sienkiewicz, t. 1, Paryż 1839, s. 97–161.
75. Przędziecki A., *Korespondencja Władysława IV króla polskiego, z Galileuszem*, „Biblioteka Warszawska”, 1849, 3, s. 191–193.
76. Przędziecki A., *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów*, t. 1, Wilno 1841.
77. Pułaski K., *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy*, t. 1–2, Warszawa 1991.
78. Pułaski K., *Pierwsze lata publicznego zawodu Adama Kisiela (1622–1635)*, w: *Szkice i poszukiwania historyczne*, Kraków 1887, s. 189–236.
79. Pułaski K., *Pierwsze lata publicznego zawodu Adama Kisiela (1628–1635)*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 2, 1874, t. 1, s. 98–124.
80. *Relacja posła księcia Bogusława XIV z podróży do Wielkopolski w roku 1633*, opr. H. Lesiński, Szczecin 1959.
81. *Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu „Ogniem i Mieczem” (1648–1651)*, opr. M. Nagielski, Warszawa 1999.
82. *Relacje nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, t. 2, Berlin–Poznań 1864.
83. Rusinek M., *Wódz i wygnaniec. O Krzysztofie Arciszewskim i jego czasach*, Warszawa 1957.
84. Sajkowski A., *Krzysztof Opaliński wojewoda poznański*, Poznań 1960.
85. Sajkowski A., *Staropolska miłość z dawnych listów i pamiętników*, Poznań 1981.
86. Senkowski J., Wójcik Z., *Akta Komisji Starostwa Puckiego 1635 r.*, „Teki Archiwalne”, 1, 1953, s. 64–78.
87. Słuszkiewicz E., *Trzy dokumenty ormiańskie z w. XVII*, „Rocznik Orientalistyczny”, 27, 1963–64, z. 2, s. 141–164; t. XXVIII, 1964–65, z. 2, s. 113–152.
88. *Sprawy i rzeczy ukraińskie. Materiały do dziejów kozaczyzny i hajdamaczyzy*, wyd. F. Rawita–Gawroński, Lwów 1914.
89. *Stanisława Oświęcimsa Dyaryusz 1643 — 1651*, wyd. W. Czermak, w: *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 19, Kraków 1907.
90. Starnawski J., *Z poloników we francuskich bibliotekach*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 23, 1978, s. 233–240.
91. *Starożytności historyczne polskie, czyli pisma i pamiętniki do dziejów dawnej Polski, listy królów i znakomitych mężów, przypowieści, przysłowia i. t. p.*, zeb. A. Grabowski, t. 1, 2, Kraków 1845.
92. Sygański J., *Nowy Sącz w epoce Wazów*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 27, 1899, s. 210–220.
93. Szajnocha K., *Dwa lata dziejów naszych*, w: *Dzieła Karola Szajnochy*, t. 8, Warszawa 1877, t. 9, Warszawa 1877, t. 10, Warszawa 1878.
94. Szajnocha K., *Krzysztof Opaliński. Szkic historyczny*, Lwów 1895; w tegoż, *Szkice historyczne*, t. 3, Warszawa 1881, s. 57–211.
95. Szajnocha K., *Hieronim i Elżbieta Radziejowscy. Opowiadanie historyczne*, „Biblioteka Ossolińskich”, t. 2, 1863, s. 1–110.
96. Szajnocha K., *Urazy królewiat polskich*, w tegoż, *Szkice historyczne*, t. 3, Warszawa 1881, s. 19–55.
97. Szczucki L., *Trzy nieznanne listy Hugona Grotiusa*, „Studia Filozoficzne”, 1959, nr 6, s. 223–227.
98. Theiner A., *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. 3, 1585–1696, Romae 1863.
99. Tomkiewicz W., *Przyczynki źródłowe do stosunków wojskowych polsko-francuskich w latach 1635–1636*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 9, 1936, s. 105–119.

100. *Trzy relacje z polskich podróży na Wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII wieku*, opr. A. Walaszek, Kraków 1980.
101. Waliszewski K., *Polsko-francuskie stosunki w XVII wieku 1644–1667. Opowiadania i źródła historyczne ze zbiorów archiwalnych francuskich publicznych i prywatnych*, Kraków 1889.
102. *Wiadomości do dziejów polskich z Archiwum Prowincji Szląskiej*, zeb. A. Mosbach, Wrocław 1860.
103. Wielewicki J., *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie 1630–1639*, t. 5, wyd. L. Grzebień, Kraków 1999.
104. *Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 roku*, opr. A. Przyboś, Warszawa–Kraków 1985.
105. *Więzienie we Francji Jana Kazimierza polskiego i szwedzkiego królewica, przez Ewerharda Wasenberga opisane. Z łacińskiego na język polski wy tłumaczył, wiadomością o życiu i pracach autora, przypisami i dodatkami pomnożył Michał Baliński*, Petersburg 1858.
106. Witusik A. A., *O Zamoyskich, Zamościu i Akademii Zamojskiej*, Lublin 1978.
107. [Władysław IV do Jakuba Rozdrażewskiego], „Przyjaciel Ludu”, 15, 1848, nr 41, s. 323.
108. [Władysław IV do Zdenka Szempacha], „Przyjaciel Ludu”, 4, 1837, nr 25, s. 199.
109. *Władysława IV. króla polskiego wielkiego xiążęcia litewskiego & listy i inne pisma urzędowe, które do znakomitych w kraju mężów z kancelaryi królewskiej wychodziły, w których tak sprawy państwa publiczne, jako i prywatne królewskie, są traktowane*, zeb. A. Grabowski, Kraków 1845.
110. Wronicz J., *Korespondencja królowny Anny Katarzyny Konstancji*, „Język Polski”, 78, 1998, nr 1–2, s. 111–113.
111. Wybranowski A., *Z domowego archiwum (korespondencja pana chorążego)*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 18, 1891, z. 1, s. 55–75.
112. *Wyciągi piotrowickie czyli niektóre wyjątki z księgozbioru piotrowickiego*, wyd. A. E. Koźmian, Wrocław 1842.
113. *Zbiory archiwalne*, „Rozmaitości”, 1857, nr 41, s. 325.
114. *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, wyd. J. U. Niemcewicz, t. 3–4, Lipsk 1839.
115. *Źródła do dziejów Polski*, wyd. F. Nowakowski, t. 1, Berlin 1841.
116. *Zródła do dziejów polskich*, t. 1, wyd. M. Grabowski, A. Przedziecki, Wilno 1845.
117. Żurkowski S., *Żywot Tomasza Zamoyskiego kanclerza wielkiego koronnego*, wyd. A. Batowski, Lwów 1860.
118. Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, R. 5, Poznań 1883, s. 168.
119. *Życie i pisma Franciszka Jabłońskiego Zakonu braci mniejszych Ś. Franciszka*, „Pamiętnik Sandomierski”, t. 1, 1829, s. 244–245.